

Гр. Гетьманець

Славний лицарь

2253

Біографічна Бібліотека.

Шануймо своїх великих людей!

Гр. Гетьманець.

(Гр. Сьогобочний).

Славний лицарь

Козак—князь Дмитро Вишневецький
(Байда).

Видавництво „УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“

під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги і
С. Черкасенка

*Великомановому
Володимирові Вороненку*
Біографічна Бібліотека.

Шануймо своїх великих людей!
*Г. Ковсень
Гр. Гетьманець*

Гр. Гетьманець.
(Гр. Сьогобочний). *29/12*

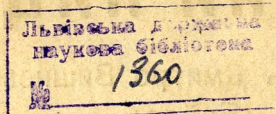
2253
Славний лицарь

Козак—князь Дмитро Вишневецький
(Байда).

В. Савченко
Видавництво „УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“
під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги і
С. Черкасенка

T3(2YK)/441

У Києві.

Друк. б. 1-ої Київської Друкарської Спілки. Трьохсв. 5.
1918.

Князь Дмитро Вишневецкий (Байда).

Слово до читача.

Минуло рівно 270 років з того часу, як преславної пам'яті Чигиринський сотник, а пізніше Гетьман Український Богдан-Зіновій Хмельницький, сей „козацький батько“, задумав визволити наш край від „іга лядського єгипетського“. Се було року 1648-го. Сього року розпочав Хмельницький велике діло визволення нашого народу від пансько-шляхетської неволі. Сього року він задумав зробити так, щоб наш український народ став господарем на своїй предковичній землі. Сього 1648 року „батько Богдан“ підняв повстання всього народу українського проти польских маґнатів, що сиділи великими гніздами на нашій землі,— задумав підняти люд проти панів—орендарів та посесорів, що трудили шию нашого трудового народу.

Замір свій „козацький батько“ довів до краю: за якихось 4—5 років після великого повстання „ні жида, ні ляха“ не залилося вже на українській землі; козацько-народня сила змела з лиця тієї землі всіх п'явок, що ссали народню кров; Україна стала вільною без „холопа і без пана“.

Наука, історія нашої землі, нашого краю розказує, що коли Богдан Хмельницький надумався визволити народ з-під польсько-жидівської кор-

миги, то він подався на Запоріжжя. За Дніпровими порогами, нижче Катеринослава, вже більше сотні літ гуртувалися наші люди. Ще перед сотнею літ тут, на Дніпровому острові, було збудовано „город“, а названо його Січею. Сюди, до Січі, не сягала польська влада. Сюди тікали з українських земель всі, кому несила було коритися польським порядкам, хто прагнув волі. Польське правительство довго й нехотіло чіпати „Січового Товариства“. Довгий час поляки дивилися на „січовиків“, як на оборонців України і польського царства від татарських наскоків. Пізніше тільки польський уряд почав робити перешкоди людям, які тікали від польського гнобительства на Запоріжжя до січового товариства. Пізніше поляки й кріпость „Кодак“ поставили, боячися, щоб січовики не повстали в оборону прав українського народу,—прав на землю і волю, загарбаних „ляхами мостивими панами“.

Ото-ж, коли-б не „Січ-мати“ з своїм товариством січовим, коли б не Запоріжжя, то невідомо, чи пощастило-б Богданові Хмельницькому підняти народ проти своїх гнобителів. З Січі він розсилав по селах посланців — козаків, які перебіралися старцями та кобзарями або лірниками і закликали народ по базарях та ярмарках приставати до Хмельницького, щоб дружною силою скинути лядську неволю. Звідси Хмельницький повднався і з Кримським ханом, щоб разом з кримцями ударити на поляків.

От-же Запоріжжя сильно прислужилося замірам Богдановим—здобути рідному народові волю. Тому годиться, щоб кожна людина, кожний щирий син рідного краю знав, коли й як оселилися наші люди на Запоріжжі; хто був першим їхнім привідцею та організатором; за чиїм приводом заложено на тому Запоріжжі отой перший „город“, що називаємо Січею.

Маємо на думці про все се коротенько розказати в отсій книжечці за славними істориками нашими, які вивчили добре нашу давнину, життя нашого народу в давні часи по старих літописах та документах, що збереглися до наших днів.

I. Початок козаччини на низу Дніпра.

Та частина нашої Української Держави, що звемо тепер Катеринославщиною та Херсонщиною, за півтораста років до повстання Богдана Хмельницького і пізніше була ще дика і безлюдна. По неосяжних тоді степових просторах теперішньої Катеринославщини та Херсонщини водилося сила всякого звіря, а в озерах та річках багато було риби. Тут було також сила-силенна бджоли, вуліком для якої була свята земля: в ній вона плодилася, до неї вона зносила мед і там же робила свої щільники. Люди були тут рідкими гістями. Вони з'являлися сюди тільки за тим, щом пожитися з божих дарів: набити звіра, наловити риби, набрати меду та воску з земляних вуліків та й вивезти все се добро до Черкас, до Каніва або й до самого Київа. Сі люди — „здобичники“, звали себе козаками. Були з поміж них і такі, що йшли сюди за тим, аби вже не вертатися додому. Сі козаки — здобичники осідали тут десь недалеко Дніпра — Славути „зімовниками“ і жили по них, обзавівшись ським-таким хазяйством. Се були утікачі з залюднених місцевостей України — з Київщини, Поділля, Волині то що. Вони не хотіли коритися тім нелюдським порядкам, що завела на Україні Польсько-Литовська держава. Польща та Литва, з'єднавшись сього часу в одну державу, покасували князівство Київське та зробили з нього воеводство польсько-литовського царства. Народ наш віддано було тоді на поталу та

гноблення польській шляхті та польсько-литовському магнатству.

Помалу-малу почали люди тікати у згадані вище степові простори, що звалися „Диким Полем“. Не з медом жилося тим утікачам нашим і по тих їхніх зімовниках на Низу. Не з медом їм було жити там тому, що сих козаків шарпав другий ворог, з іншого вже боку: шарпали їх степові татарські орди, що часами наскакували на наші степи з своїх „улусів“—кочових осель. Неосяжні простори степові приваблювали до себе тії орди. Вони кочували по степах, випасаючи по них коней та іншу худобу.

Таке життя, така повсякчасна небезпека робила наших людей-утікачів відважними, хоробрими, байдужими до смерті в боротьбі з ворогом-напасником. Небезпека та виковувала в людях тверду вдачу та лицарський дух. Часто-густо траплялося, що й наші козаки—зімовники злучалися з тими, що приходили за здобиччю з городів і нападали на татар-кочовників: козаки платили їм тою-ж самою платою, що й татари козакам,—руйнували їхні улуси, забирали коней, скот та всяке добро. Що більше пани-магнати з своїми прибічниками жидами-посесорами накладали на нарід всякі податки та повинности, тим все більше та більше тікали сюди на Низ, за Дніпрові пороги, шукаючи там щастя—долі.

З часом набралось таких людей на Низу дуже багато. Та тільки довший час жили вони не громадою, а по одинці: лучила їх до гурту тільки небезпека з боку татар—кочовників. Тоді вони, коли їм загрожував напад, збиралися на раду і виступали одностайно проти напасників. Тії татарські напади були небезпечними не тільки сим козакам—низовцям, а й тому осілому населенню, що жило по українських городах та по волостях: великі татарські загони вривалися часто

на села, руйнували їх та палили, забирали з собою всяке добро людське, а людей гнали до Криму в полон і там продавали їх в неволю. Чоловіків та гарних на вроду жінок купували кримські мурзи та всякі багатії для роботи та для своєї потіхи, а немічних, старих людей та дітей татари вбивали на місці, щоб не обтяжали орду в дорозі. Про тії грабіжницькі напади люди зложили багато пісень, що й до наших днів збереглися. В одній пісні про ті народні нещастя так співається:

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей, виноптала орда кіньми маленькій діти,
Ой, маленьких виноптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

Одначе польсько-литовський уряд мало клопотав собі тим голову.

Що уряд, правительство польсько-литовське байдуже ставилося до того, щоб захистити Україну від татарського грабіжництва, видно хоч би з такого випадку. Перед 1533-тим роком був довгий час старостою на Канівський і Черкаський повіти Остап Дашкович, людина освічена, видатного роду і православної віри. Сей Дашкович, довідався що кримський хан Саїп-Гірей збирається напасти на Канів та Черкаси за те ніби, що козаки нападають на татарські улуси. От Остапові Дашковичу й прийшло на думку заложити постійну козацьку залогу в дві тисячі люду на дніпровських островах та ще тримати там кілька сот кінноти, що возила-б харчі для тієї залоги. От сю свою думку Дашкович подав на ухвалу сеймові в 1533-му році; та тільки нічого не вийшло з того: сейм одкинув Дашковичеву думку.

Та що не пощастило зробити йому, те зробив трохи пізніше славнозвісний Дмитро Вишневецький, прозваний нашим народом в піснях Байдою. Сей видатний чоловік, з княжого роду, „бли-

скучою променистою зорею перелетів через українське життя середини XVI віку“. Так каже про нього наш історик. Про сього чоловіка, про Дмитра Вишневецького-Байдю й буде мова мовитися далі.

II. Вишневецький будує на Хортиці замок і їде до Туреччини.

Попереду було вже казано, що польсько-литовська держава зовсім не дбала про український народ. Населення України покинуте було на призволяще. Правителі польсько-литовські пильнували тільки того, щоб український „хлоп“ справний був що до оплатків та податків, зовсім не журачись тим, щоб засоби на тії оплатки люди могли діставати як найлегше, як найпростіше.

Та не тільки простий народ терпів від польсько-литовської господарки на Україні. Долю простого народу поділяло і українське панство. Коли було знищено українську державу, коли велике князівство Київське було обернуто у звичайне воеводство польсько-литовської держави, тоді українському панству було забезпечено його права законом. Та тільки тії права зоставалися лише на папері. Тільки через те, що українське панство було віри грецької, православної, тільки через се католики—поляки та литовці відтирали українців, не допускали їх до вищих державних урядів, до участі в правуванні державою. Тільки два—три православних імени й називає історія тих часів таких, що їх припущено було на високі посади державні. Українське православне панство мовчки мирилося з своєю долею і потроху привчилося байдужими очима дивитися на те, що робилося поляками на українській землі.

Жив у ті часи на Волині один такий український маїнат - князь Дмитро Вишневецький. Сей

старовинного роду князь, православної віри, був властителем багатьох сел в Кременецькому повіті. Йому належали такі села, як от Вишневець, Підгайці, Окимно, Кумник, Лютрика то-що. Де-які з тих сел ще й досі існують. Та ось кидає сей князь своє великопанське життя і віддається козацій службі: польський король призначає його в році 1550-му на старосту Черкаського та Канівського на Київщині. Вишневецький був людиною з великим державним розумом, відважний вояка і мав палку та завзяту вдачу. Ставши старостою на пограничній Україні між Кримом та Московщиною, князь віддався завзятій боротьбі з напасниками—татарами. Боротьба та велася тоді тільки оборонча, тоб то; коли татарські загони нападали на пограничне українське населення, то українські козаки черкаські та канівські, за наказом свого старости і під його приводом, повинні були тільки відбити той напад та прогнати татар у степи. На тому й кінчалася боротьба з татарвою. Се не вдовольняло завзяту й войновничу вдачу Дмитра Вишневецького. Йому хотілося звияжної боротьби, сміливих та небезпечних для життя вчинків. Що йому з того, що він татарву, немов отару овець, буде гнати!.. А разом з тим, розум казав Вишневецькому, що треба щось таке зробити, щоб показати татарам та туркам свою силу, свою міць; треба одбити у них охоту нападати на Україну та грабувати її населення. А для того треба постановити на якомусь Дніпровому острові на Низу замок—фортецю, зробити з острова кріпость—твердиню проти татар та й самим козакам почати нападати на них.

Довгенько довелося завзятому князеві—козакові носитися з сією думкою, бо польські правителі були проти того, щоб Вишневецький ставив на Дніпрі кріпость. Та дарма: князь Вишневецький збудував таки першу Запорожську Січ

на острові Хортиці і згуртував тут коло себе низове козацтво, якого на той час назбиралося вже на Низу досить. Не знати, чи давав Вишневецькому хто гроши та інші засоби, коли він будував тую Січ на Хортиці, чи то він зробив власним коштом. Мабуть, що ні від кого не мав він допомоги і зробив се своїм коштом.

Попереду було вжеказано, що Вишневецький був великого розуму людина. Будуючи Хортицьку Січ він мав на думці держати тут залогу проти Кримських татар, а щоб взяти їх у шори самому нападати на них. Але ж Вишневецький знав, що Кримський хан і всі кримці мають собі доброго заступника—Турецького султана. От Вишневецькому й треба було розкинути розумом, щоб не зачепити отого опікуна кримського—султана турецького. З другого боку треба, щоб не посварити з Туречиною і правителів польсько-литовської держави, бо обидва сі царства жили добре між собою. От Вишневецький, незабаром після заложення Хортицької Січі, їде в гості до Турецького султана, набравши з собою козаків—низовців. Се було в літку 1553 року. Чого він туди їздив—не знати. Тільки ся поїзденька Вишневецького нагнала страху та холоду на польсько-литовське правительство: воно боялося, щоб Вишневецький не навів часом турків на Україну. Та мабуть те правительство, разом з тодішнім своїм королем Жигимонтом-Августом було коротке на розум: у православного князя либонь більше було того розуму, бо усі страхи короля були даремні. З початком 1554 року Вишневецький вернувся з Туреччини і був прийнятий королем, який дозволив йому тримати на Хортиці сторожу проти татар. Так князеві Вишневецькому пощастило забити баки обом коронованим вовкам—і польсько-литовському і турецькому та їхнім прибічникам. Робив се він в інтересі свого краю та народу, які

III. Напади Вишневецького на кримців і крутість короля Жигимонта-Августа.

Хоч король і дав свою згоду Вишневецькому, хоч і дозволив йому тримати сторожу на Хортиці, та се його сильно непокоїло і тривожило: король боявся, щоб не нажити якоїсь халепи через Вишневецького. Річ у тому, що польсько-литовська держава була союзником Туреччини проти Московії, яка теж часами шарпала кримців та мала замір на Українські землі. Отже, думав собі король, коли Вишневецький зачне чіпати кримців, тим самим він зачепить і Туреччину. Знаючи завзятість та войвничу вдачу Вишневецького, король скорож після того, як дав згоду Вишневецькому держати залогу в Січі, зачав думати над тим, як би то виманити з тієї Хортицької Січі її ватажка—Вишневецького та вислати його в Ливонію на війну, що саме тоді провадилася. Се було в 1556 році. Був тоді такий звичай у царів та королів, що коли хто з них хотів прихилити когось до себе, то посилав йому дарунки й писав ласкаві та зичливі листи. Ото-ж і король Жигимонт-Август думав зманити до себе Вишневецького—Байду таким способом. В кінці 1556 року король написав до Вишневецького листа, послав йому якісь подарунки і прохав приїхати до двору, а на його місце наказав король їхати Вишневецького братові у первих.

Тільки-ж з тієї королівської витівки нічого не вийшло: Вишневецький-Байда не дався на спокусу, не привабили його тії дарунки королівські,—він не поїхав до двору, а зостався в Січі і провадив своє лицарське діло дали: шарпав та лупив татарські загони, що купчилися на українському пограниччі та загрожували спокою й мирній праці українського населення. Кримський хан жалівся на князя Вишневецького королеві, а сей від-

пекувався від князя і казав, що Вишневецькій все те робить на власну руч, що він, король, і на Дніпро його не посилав, а тільки потім доручив йому степову сторожу, бо покладався не добрі відносини Вишневецького з Туреччиною та ханом. Щоб довести кримському ханові свою непричетність до вчинків Вишневецького супроти татар, король Жигимонт писав в 1557 році до хана таке: Вишневецький, мовляв, „і до його милості цісаря турецького ходив проти волі нашої, а як його (Вишневецького) прийнято там—самі знаєте: він, вернувшись до держави нашої розповідав, що там дістав дарунки, тай у тебе, брата нашого, ласку мав“. Король намагався довести Кримському ханові, що тая Хортицька Січ дуже корисна річ і для самих кримців та для Туреччини; що тії напади на татарські та турецькі володіння роблять не козаки—низовці, а козаки—московці, а от Хортицька Січ мовляв буде тепер охороняти татарські улуси від нападів з московської сторони.

Не подобалося князеві Вишневецькому таке крутіство. Він стояв на тому, що з бусурманськими державами повинні вести боротьбу обидві християнські держави, бо обидві вони терпіли від нападів татарсько-турецьких. Крім того, на пограниччі московському жили ті-ж самі наші люди, українські козаки, що терпіли татарські наскоки, і через те Вишневецький приймав їхні інтереси так само близько до серця, як своїх людей української народности. Ото-ж невгомний князь не зважав на союз польско-литовської держави з Кримом супроти Москви, а коли українські козаки з московського пограниччя рушили в 1556 році Дніпром під кримські улуси шарпати татар, то з ними посунуло й Вишневецького козацтво. Та мабуть і самий похід сей розпочало московське правительство за порадою та намовою князя Виш-

невецького. Козаки попливли Дніпром на своїх „чайках“—так звалися козацькі човни—під кримський город Іслам-Кермен (де тепер Каховка в Таврії). Татари, дізнавшись про похід на них козаків, замкнулися в замку, а козаки, зайнявши татарських коней та худобу, подалися лиманом під Очаків. Тут вони здобули місто, побили турків та татар, забрали багато людей в полон і подалися назад. Та недовелося їм втікти далеко: за козаками погналися турецькі санджаки (коменданти) з великим військом і козаки мусіли робити засідку в очеретах. Звідси козаки побили з рушниць багато людей, а ті, що zostалися живими, мусили вернутися назад. Під Іслам-Керменом козаки знову мали сутичку, бо їх почав наздоганяти турецький калга з великою ордою. Тут козаки залягли на Дніпровому острові й почали відбиватися. Шість день добували їх татари та не могли добути й відступили. Тоді козаки, зайнявши вночі кінські табуни, подалися навпростець через стени додому.

Чи був у сьому поході Вишневецький? Мабуть що був, тільки він крився з тим, щоб не поривати з ханом. Похід сей виходив ніби з московської сторони, та тільки не без намови до нього Вишневецького. Польсько-литовське правительство годилося з думками свого вояки—князя про потребу боротьби з татарами спільними силами Москви та польсько-литовського уряду. Сей уряд знав також, що Вишневецький зайшов у зносини з Московщиною в сій справі, але правительство потурало тому, бо коли-ж кримський хан зачав нарікати та жалітися на Вишневецького його правительству за напад козаків 1556 року, то йому відповіли, що напад той зробили московські козаки, а Вишневецький не брав в ньому участі. А що замок поставив князь на Хортиці, то се тільки на користь обом державам—і Криму і

Річі посполитій. Жигимонт-Август доводив ханові, що коли-б на Хортиці не загніздився Вишневецький, то тоді-б там осілася Москва й намагалася-б узяти Крим в свої руки. Отже король радив ханові не зачіпатися з Вишневецьким.

IV. Зруйнування ханом Хортицького замку і зносини Вишневецького з Москвою.

Тим часом Вишневецький—Байда все більше та більше вороже виступав проти Криму і в-осени того-ж таки 1556 року напав знову на той Іслам-Кермен. Козаки здобули сей замок, забрали з нього гармати й перевезли до Хортицької Січі. Тут уже хан не міг-дали стерпіти, Розлютившись на Вишневецького, він хотів спочатку заманити його до себе і послав йому якісь дарунки й листа, закликаючи до себе на службу. Та не такий Вишневецький, щоб дався піддурити себе; чи прийняв він ті дарунки чи ні,—не знати, а до хана не поїхав. Тоді хан рішив піти походом на небезпечного сусіду свого і в січні 1557 року був уже коло Хортицької Січі з великими силами. Хан взяв в облогу Хортицький замок і став його добувати. Двадцять і чотири дні була в облозі Хортицька Січ. Двадцять і чотири дні боронився Вишневецький—Байда з своїм січовим товариством, запершися в Січі, і кримський хан мусів нарешті покинути облогу та вернутися до Криму з великими втратами. Коли хан відійшов на Крим, князь Вишневецький зараз же сповістив короля про те що було—про першу спробу своїх Хортицьких укріплень і просив, щоб король підсилив його замок людьми та бойовим припасом, щоб далі боронитися від Криму. Король не задовольнив прохання Вишневецького. Він висловив тільки своє задоволення з того, що Вишневецький добре боронився від татар, обіцяв прислати йому за се

нагороду, але радив князеві жити з Кримом у злагоді й пильнувати, щоб козаки-січовики не зачіпали татар та турків. Така порада виходила з того, що польсько-литовське правительство уложило „вічний мир“ з кримським ханом та турецьким султаном.

Не до вподоби була така порада Вишневецькому—Байді. Не до вподоби і не доречі, бо-ж кримський хан, Девлет—Гирей на призвіще, пеклом дихав на Байду та на січовиків і збирався помститися таки, покарати їх за напади торішні на Іслам-Кермен та на Очаків. Скоро за зімовим походом, що так нещасливо скінчився для кримців під Хортицею, кримський хан розпочав влітку 1557 року новий великий похід на Вишневецького. До сього походу, опріч татарської орди, хан присогласив ще й турецьке військо та дістав поміч від волохів.

Не встигло ще січове товариство забути про першу облогу своєї „матері Січі“, аж тут знову облягла її ворожа сила. Та сим разом так облягли вороги козаків, що їм не сила було продержатись довго. Річ у тому, що сей напад на Січ впав зовсім несподівано для Вишневецького, запас харчів був у козаків невеликий і люди почали їсти коней. Товариство почало розбігатися з Хортиці. Побачив Байда, що справа погана і рішив уступитися, покинути Січ та податися до Черкас. Тут він так само не знайшов собі помочі, бо-ж правительству польсько-литовському хотілося додержувати з бусурменами „вічного миру“. Як би се був не Вишневецький, а хтось инший, то може-б плюнув на все та й подався-б до якогось свого маєтку—до Вишневець чи там до Підгаєць—та й жив би собі спокійним безтурботним життям. Тільки не з таких був наш князь—козак Байда—Вишневецький. Одно те, що йому не до смаку було жити десь на селі руки склавши. Друге те,

що він сильно любив привільне життя козаче і звик до січового товариства, а третє — він бачив, що треба обороняти рідну землю та народ від бусурманських нападів, від татар та турків.

Не бачучи щирої співчутливості до себе та до своїх замірів від правителів польських, Вишневецький рішив шукати допомоги у Москви, яка стояла на военній нозі з Кримом і вовком дивилася на нього. Треба знати, що в ті часи люди в такому стані, як Вишневецький, мали право ставати на службу до якої завгодно держави. От Вишневецький і рішив податися до Москви, вступити на службу до московського царя. Царем у Московщині був тоді Іван Грозний. Зраділо московське правительство, коли довідалось, що Вишневецький хоче перейти до Московщини на службу; зраділо, бо знало, що Вишневецький не аби-який вояка і великого розуму людина. Московське правительство кликало нашого князя, щоб скоріш їхав на Московщину і прислало йому навіть „жалованье“. Та Вишневецький не квапився їхати: попросить, мовляв, краще. Не квапився їхати мабуть через те, що бридкі були йому московські звичаї, московське дикунське життя; не хотилося, мабуть, з'язуватися з тими темними та забобонними людьми. Та все-ж мусів поїхати, не було бо до кого більше вдатися; не було другої такої держави, яку-б можна було настрєнчити проти Криму, що стільки лиха заподіяв уже Україні.

V. Вишневецький—Байда в Московщині і великий похід хана на Україну.

Під кінець року 1557-го Байда прибув до Москви. Тут йому певне дуже зраділи, бо як тільки прибув Вишневецький до Москви та зложив присягу на вічну ніби службу цареві, його зараз же обсипали дарунками та нагородами; він

дістав від царя на вічне володіння місто Білев з усіма волостями та селами, крім сього, дістав багато сел під Москвою, різних дарунків грошима та убранням та ще й десять тисяч рублів на переїзд—се величезна сума грошей, як на ті часи. Оттаке велике значіння надавали князеві—козакові Байді—Вишневецькому у Москві, так його там привітали. Се ніби про нього зложив народ в старовину пісню, в якій співається про одного козака, що його мати проганяє, кажучи: „А йди, синку, пріч од мене, нехай тебе орда візьме“, а козак одповідає матері: „Мене, нене, орда знає, в чистім полі обминає“. Далі мати каже: „А йди синку пріч од мене, нехай тебе турчин візьме“.—„Мене, нене, турчин знає, давно в гості закликає“. Нарешті мати говорить: „А йди синку пріч од мене, нехай тебе москаль візьме“.—„Мене, нене, москаль знає, сріблом—злотом наділяє.—А в москаля добре жити: ласо їсти, гірко пити, бусурмана в полі бити“. Сю пісню ніби про Вишневецького зложено: його рідна сторона—Мати—Україна, загарбана поляками, проганяє, не дає йому через тих польських правителів щиро послужити матері у себе дома, і Вишневецький мусить перекидатись то до Туреччини, то до Московщини, щоб за їхньою допомогою послужити Неньці, послужити рідному краєві та народові.

Як прибув Вишневецький до Москви, то незабаром приїхали туди послы до московського царя від черкесів з Кавказу. Приїхали вони просити царя, щоб він допоміг їм повоювати кримців, бо вони робили напади на черкесів. Московський царь згодився допомогти черкесам і рішив вислати проти кримського хана Вишневецького з п'ятьма тисячами московського війська. Князь Вишневецький рушив з Москви з тим військом на Астрахань водою, а звідти суходолом в Кабарду до

черкесів. Тут, на Кавказі, Вишневецький ще набрав війська і посунув повз Азов на Дніпро. Спочатку Вишневецький спинився був під Перекопом, щоб розвідатись про татар. Не довелося йому тут на прою з татарами ставати, бо кримський хан, довідавшись заздалегідь через польського короля, що на нього суне Байда з московським та черкеським військом, погнав свої татарські загони до середини Криму, за Перекоп. Побачив Вишневецький, що нема йому чого робити тут і подався Дніпром до острова Хортиці. Тут він посортував своє військо, взяв до себе якусь кількість козаків з Низового товариства, де-яку гіршу частину москалів — вояків випровадив до Московщини, а сам з найкращими вояками — завзятцями посунув літувати до Іслам — Керменю. Звідси Байда мав на думці повоювати кримські міста — Перекоп та Козлов (теперішня Євпаторія).

В той час, коли Вишневецький — Байда перебував в Московщині, збираючись допомогать черкесам нищити кримську орду, в сей час погане діло робилося на Україні. Кримський хан, розгніваний на Вишневецького за його шарпання татар, наслав на Україну двадцять тисяч орди. Несподівано татарський кал'га напав на Браславщину і пограбував та поруйнував волости Хмельницьку, Барську та інші сусідні околиці Волині й Поділля. Поруйнувавши багато сел, татарські загони спокійненько подалися собі туди, звідки прийшли. Та не сами подалися татари, а ще забрали в полон, у неволю, сорок тисяч нашого люду. Ніхто татарам перешкоди в тому злому ділі не зробив.

В одній пісні про ті страшні часи, коли люди, цілі села наші лягали спати й не знали, яка доля спіткає їх завтра, співається так:

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять
Село наше запалили,
І багатство розграбили,

Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо ни заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється,
А по ногах ланцюг б'ється...

Хто-ж був винуватим у такому людському нещасті? Та-ж ніхто більше, як польсько-литовський уряд. Він, той уряд, своєю крутіською політикою та паньканням з Кримом призвів до того що Вишневецький—Байда перекинувся до Москви, щоб звідти знищити татарське кубло в Криму. Та поки він нахилив до того череватих панів— бояр московських, з їхнім лютим царем Іваном, татари добре встигли шарпнути Україну. А найбільше лихо в тому, що всі заходи князя Вишневецького—заходи поєднати дві християнські держави—польсько-литовську з московською для боротьби та знищення кримських посіпак, пішли на марне. Польща з Литвою не вірила Московщині, не вірила, бо боялася, що коли буде знищено кримську орду, то користь з того буде тільки для Московщини, що ся держава набереся тоді більшої сили і буде грозити Польщі. Польсько-литовські правителі думали собі: не дурно, мовляв, і Вишневецький перекинувся до Москви... Та ще не знати, як поставиться до того й Турецький султан. Адже він вірний заступник і оборонець кримського хана. А що як султан, обороняючи Крим, вдарить на саму польсько-литовську державу?.. Опріч того, ся держава мала давній намір відібрати від Московщини загарбані нею колись литовські землі—Сіверщину та Смоленське. От через те, коли Московщина за намовою Вишневецького хотіла зробити вічну угоду супроти Криму з польсько-литовською державою, то ся держава зріклася підписати тую умову. Таким чином всі заміри Вишневецького—Байди розвіялися, як дим.

А тим часом в Криму, в турецько-татарській неволі мучилося сила-силенна нашого люду. Попереду було вже говорено, що до наших днів збереглося в пам'яті людей багато народніх пісень та дум про ті нещасні історичні часи життя нашого краю. Ось якими словами розказується в одній думі про плач та страждання наших людей невольників на турецькій каторзі:

У святую неділю не сизі орли заклекотали,
Як то бідні невольники у тяжкій неволі заплакали,
Угору руки подіймали, кайданамч забряжчали;
Господа милосердного прохали та благали:
„Подай нам, Господи, з неба дрібен дощик.

А з низу буйний вітер!
Хочай-би чи не встала на Чорному морю бистрая хвиля;
Хочай-би чи не повиривала якорів з турецької каторги!
Та вже ся нам турецька—бусурманська каторга надоїла:

Кайдани—залізо ноги повривало,
Біле тіло козацьке молодецьке коло жовтої кости пош-
мугляло!“

.....
Ти земле турецька, віро бусурманська,
Ти розлуко християнська!
Не одного ти розлучила з отцем з матіррю,
Або брата з сестрою,
Або мужа з вірною женою!
Визволь, Господи, всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги бусурманської
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий,
У мир хрещений,
В города християнські!

Таких дум та пісень, зложених народом у ті давні часи, дійшло до нас дуже багато.

VI. Останні походи Байди з Московщини і поворот до батьківщини.

Ми покинули нашого князя—козака з його лицарями-вояками літувати в Іслам—Кермені, на Дніпрі, щоб звідси вдарити по-за Перекоп під

Козлов. Та не судилося князеві спробувати на сей раз козацької сили: з Москви йому наказано передати начальникування над московськими військами та козаками, що були у Вишневецького, москалеві Ржевському та іншим московським воеводам, а самому князеві їхати до Москви. Що-ж спричинилося до того, що Вишневецького—Байдю забрала Москва з Дніпра саме тоді, коли він збирався потішити своє козаچه серце забавою в Криму; коли йому кортіло „галушок наварити“ на пожарищах замків та фортець кримських мурз та визволити з тих фортець невольників—синів та дочок України? Спричинилося тому ось що. Коли кримський хан учинив отой великий напад на Україну, взявши 40 тисяч невольників; коли хан зруйнував Хортицьку Січ, то король Жигмонт—Август накрив мокрим рядном хана, докоряв йому за се, казав, що хоч Хортицький замок було поставлено Вишневецьким без дозволу литовського правительства, а все ж той замок стояв на литовській території. Дорікав ханові і за те, що опріч великого походу на Україну було зроблено й цілий ряд нападів менших, од яких стала велика шкода населенню.

Та... докори докорами, а політика політикою.. Одно другому не стояло тоді на заваді. Кінець кінцем вийшло так, що польсько-литовське правительство поновило знову союз з Кримом проти Москви. Се сталося в році 1559 му, коли Вишневецький—Байда стояв на Дніпрі, в Іслам-Кермені, збираючись погуляти в Криму. Московські бояри та дяки теж були не в тім'я биті. Вони міркували собі так: хоча Вишневецький і зложив присягу московському цареві; хоча він і православної віри, та все-ж не свій чоловік, чужинець, не „кацап“, а „хахол“. А що як він перекинеться назад, до своєї України? Чи не краще буде, коли на Дніпро післати прирожденного москаля вое-

воду, а Вишневецького—на Дін випроводити, нехай, мовляв, звідти трощить орду. Так і зробили москалі: царь прислав Вишневецькому наказ, щоб він московське військо та козаків на Дніпрі передав московському воєводі Ржевському, а сам щоб негайно їхав до Москви. Вишневецький так і зробив. Прибувши до Москви, Вишневецький виїхав на де-який час до свого маєтку в Білев, а потім його послано було з п'ятьма тисячами війська на Дін, щоб він звідти напав на Крим. Невелика тут була робота у Вишневецького: тільки й того, що розбив 250 чоловік кримців коло Азова; як тим часом московське військо, а з ним і українські козаки, яких Вишневецький залишив тоді на Дніпрі з наказу царя, впливли з Дніпра на море, висадилися в Криму і сильно спустошили його околиці, нагнавши тим на кримців великого страху. Се було в 1559-му році, а на новий рік Вишневецького послала Москва знову на Кавказ до черкесів, яким він раз допомагав уже. Та се вже був останній похід Вишневецького з його служби московській державі. Вступив він на ту службу, як про се вже згадувалось вище, для того, щоб поєднати сі дві держави—Московщину та Польщу з Литвою для боротьби з Кримом. Тепер він уже бачив, що нічого з того не вийде. Москва не хотіла більше зачіпатися з Кримом, а готувалася вже до війни з Литвою. Отже Вишневецькому треба було хутчіш вернутися до рідного краю, щоб та війна не заскочила його у ворожій для Литви державі. Бо коли-б таке сталося, то Польсько-Литовська держава дивилася-б на Байду як на зрадника, адже-ж рідний край Вишневецького, Україна, входила в склад сієї держави,—то-ж і треба було Байді оглядатися. Вертаючись з Кавказу влітку 1561 року, Вишневецький подався на Дніпро. Тут він отаборився в урочищу Монастирищі, недалеко від острова

Хортиці—свої першої Січі і на 30 миль від Черкас. Звідси він вислав до свого брата Михайла, що був тоді старостою Черкаським, листа. Вишневецький писав братові, що він хоче вернутися назад в Литовську державу. Разом з тим писав, що у нього не було жадних лихих замірів супроти тієї держави, коли він ішов на службу до москалів. Та такого виправдування Вишневецький міг би й не робити. Се видно з того, як його прийняв король та шляхетські кола, серед яких він мав велику й добру славу. Козаки Вишневецького, його товариші й учасники славних походів, не хотіли пускати від себе свого ватажка самого: вони так само прохали, щоб і їм дозволено було вернутися додому. І Вишневецького й козаків король поспішив „прийняти в свою ласку господарську„ і видав їм глейтові, тоб то охоронні, листи. Що до Вишневецького, то в охоронному листі з дня 5 вересня 1561 року було сказано таке: „Вважаючи на вірну службу предків князя Дмитра Івановича Вишневецького, ми приймаємо його під нашу господарську ласку і дозволяємо йому їхати в державу нашої отчизни і до двору нашого господарського, щоб служити нам не боючись посполитого права і нашого господаря кари і неласки нашої за те; вільно йому в панствах наших жити і користуватись зо всяких вольностей і свобод, як і інші княжата, панята і обивателі панства нашого“. Приймаючи до себе на службу Вишневецького, король про людське око казав: Дмитро Вишневецький ходив до московського царя не для чого иншого, як тільки для того, щоб вивідати „справи ворога і тим прислужитися Річі—Посполитій“. Тим часом король Жигимонт—Август вважав потрібним запитати й московського царя, через віщо покинув його Вишневецький. Царь одповів королеві: „Прийшов він, як собака і втік, як собака; а мені, ца-

реві, та царству шкоди ніякої не зробив“. Видко було, що московський царь Іван Грізний розгнівався на Вишневецького—Байдлу за те, що сей його покинув.

Що до козаків, то король, приймаючи їх, припоручив черкаському старості та київському воеводі довідатись, чи немає між тими козаками таких, які Очаків „збурили“ (погромили) в році 1556-му. Коли-б між ними були такі, та коли-б турецьке та татарське правительство виявило своє невдоволення, що тих ворохобників прийнято назад на Україну, то треба намовити тих козаків, щоб вони негайно йшли на ливонську війну, а за се вони дістануть добру нагороду („даток і живність“). Що сталося з козаками—не знати.

Що-ж Вишневецький, сидить тепер тихо та сумирно? Може подався до своїх маєтків—до Вишневця, Підгаєць то-що, та збагачує там свою казну, наживає статки—маєтки?—Де там!—Не такої він був вдачі. Хоч він був уже людиною досить поважного віку, підтоптаний, як то кажуть, а все-ж не міг він сидіти тихо, склавши руки. Ледве вернувся Вишневецький на Україну, як зараз же знову почав щось вигадувати на українському пограниччі. Зачепив турків під Очаковом, лаштує нові походи і тим викликає сильне невдоволення при королевському дворі. Та ті його вибрики не зменшили любови та оцінки Вишневецького при дворі. Се видко з того, що коли Дмитро Вишневецький, разом з одним маґнатом, таким же паливодою, як і сам—Альбрехт Ласький прозивався—приїхав під кінець 1562 року до Пйотрокова, щоб оправдатися перед королем, то його зустріли великі товпи народу і гучно та бучно вітали Вишневецького разом з Лаським. Король вибачив провину Вишневецькому, а двірські кола вияснили, що він поступав чесно, як то й належить ся лицареві. Король так цинив Виш-

невецького, що коли він заслаб—думав що його отруєно—то король наказав своїм лікарям лічити його. Сим він хотів показати свою велику ласку до Вишневецького—Байди та прихильність до нього.

VII. Нові заходи, неволя і смерть Вишневецького-Байди.

Старість не позбавила Вишневецького запалу та молодечого завзяття. Тілом він був уже старий чоловік, а душею та бистротою розуму—юнак. Се виявилось на його нових заходах та замірах. А заміри склалися в його думках такі: сусідували з українцями волохи, тоб-то теперішні молдавани на Бесарабії і далі туди, до Туреччини. На місці теперішнього Хотина була волошська фортеця, кріпость, а начальником в ній був Альбрехт Ласький—той самий Ласький, з котрим приятелював Вишневецький. От сей Ласький і задумав прилучити Волошчину до Польщі. Вишневецький ухопився за сю думку. Тільки він хотів так повернути справу, щоб самому стати господарем на Волошському престолі. Ласький поділяв сі думки Вишневецького, ще й сам заохочував його до того. А обставини так тоді склалися у Волошчині, що досягти цього Вишневецькому було легко: саме тоді відбувалася боротьба за той престол між двома особами—господарем Яковом Василидом та боярином Томжою. Та партія волохів, що не хотіла Томжу мати господарем, послала до Вишневецького посланців, прохаючи його зайняти волошський престол, тільки поставила йому умову, щоб він, разом з своїми козаками, заприсягся сій партії. Вишневецький дав згоду і року 1564 рушив до Волошчини з 4000 козаків. Се було саме тоді, коли Томжа взяв в облогу Василида в Сучавському палаці. Передова частина кінноти

прискакала до Сучавського палацу й почала вимагати булаву для свого князя. Томжа, мабуть, охоче пішов на се, бо думав, що Вишневецький велику силу війська веде. Отже Томжа сам подався назустріч Вишневецькому, щоб привітати його. Вишневецький трохи нездужав і їхав на возі, маючи при собі невеликий загін. Коли Томжа побачив, що при Вишневецькому зовсім мала сила, він враз змінив свої думки, перебив людей з того невеличкого загону Вишневецького і мало не схопив і самого Байду. Та й схопив-би, коли-б Вишневецький не втік завдалегідь та не сховався в копиці сіна. Тільки-ж не довго переховувався в тому сіні Байда: селянин, приїхавши на те сіно, викрив там Байду та й віддав його ворогам. Від сього часу не бачив уже наш козак з старовинного княжого роду вольної воленьки... Діставшись до рук Томжі, разом з подільським шляхтичем Пясецьким, що допомагав замірам Вишневецького, вони опинилися аж у Царьгороді. Томжа відіслав їх до Турецького султана Селима II, де їх чекала смерть. Інших учасників сього останнього походу Вишневецького Томжа покалічив—повідрізав їм власноручно вуха та носи й пустив до Польщі. 15 жовтня року 1564-го французький посол в Царгороді писав у своєму урядовому папері з приводу Дмитра Вишневецького таке: „Бідний Дмитрашко з своїм товариством має приїхати сюди нині або завтра рано“, а два тижні пізніше додає: „Бідний Дмитрашко тільки що прибув, як його величество султан казав його вбити з іншим великим паном з Польщі, що зветься Пісоніскі (Пясецький)“.

Так закінчив своє славне життя перший організатор Низового козацтва, козак душею й тілом, завзятий вояка, людина великого розуму й бурхливої вдачі,—князь Дмитро Вишневецький-Байда. По Україні та Польщі багато ходило оповідань

про смерть Байди. Сучасник тих подій Більський, розповідає, що коли полонені Вишневецький та Пясецький дісталися до рук турків, то сі загорілися помстою до них за руйнування Криму і вигадали їм ось яку жорстоку кару. По дорозі з Царгороду до Галати стояла при морській затоці висока башта, а з стіну тієї башти було замуровано великі гаки залізні. От султан і наказав, щоб обох їх, Вишневецького та Пясецького почепить на тих гаках. Так і зробили: турки вивели їх на ту башту та й кинули з високости на тії гаки. Пясецький скоро й помер, бо падаючи зачепився за ребро так, що головою був обернений униз: кров скоро залила його. А Байда зачепився теж за ребро, та тільки головою догори і тому жив до третього дня та все кляв Магомета та мусульманську віру. Турки не стерпіли того й застрілили Вишневецького з лука.

Наш народ колись дуже шанував своїх героїв—тих людей, які все життя своє тільки те й робили, що боронили інтереси свого народу. Таким оборонцем був і Вишневецький. Хоч він був і княжого роду та душа в нього була щиро-козацька. Через те, про нього народ зложив багато оповідань та пісень. На підставі одного такого оповідання польський письменник Нісепський каже, що коли Вишневецький зачав клясти турків, висячі на гакові, то турки виїняли з грудей у живого ще Вишневецького серце, порізали його на шматки та поділивши між себе, з'їли. Турки вірили ніби, що коли вони з'їдять шматок серця такого завзятого безстрашного чоловіка, то й сами поробляться такими-ж завзятими та безстрашними.

Одна старовинна пісня про князя Дмитра Вишневецького, зложена в ті давні часи народом нашим, збереглася ще й до наших днів. Се пісня „Про козака Байду“, а слова тієї пісні такі:

У Царгороді та й на риночку
 Там п'є Байда мед-горілочку,
 Ой п'є Байда та не день, не два,
 Та не одну нічку, та й не годининочку.
 Прийшов до нього салтан турецький:
 Ой, що-ж ти робиш, Байдо молодецький?
 Ой ти, Байдо, та славнесенький,
 Будь-же ти лицарь та вірнесенький,—
 Покинь, Байдо, та пити-гуляти
 Бери мою дочку та йди царювати,
 Бери в мене та царівночку,
 Будеш паном та на Вкраїночку“!
 —Твоя віра проклятая,
 Твоя дочка поганая!
 —Гей,—як крикне салтан на гайдуки:
 Візьміть того Байду, візьміть його в руки!
 Візьміть того Байду, кріпко із'яжіте
 Та на ребро за гак добре зачепіте.
 Висить Байда та не день, не два,
 Та й не одну нічку, та й не годининочку.
 Висить Байда про себе гадає
 Та й на свого цюру (джуру) зорко споглядає,
 Та й на свого цюру, цюру молодого,
 І на свого коня, коня вороного;
 Ой ти-ж, цюро, цюро молоденький,
 Подай мені лучок, та лучок тугенький,
 Подай мені, цюро, тугий лучок,
 Подай мені стрілок, стрілок цілий пучок!
 Ой бачу-ж я, цюро, та три голубочка,
 Хочу я їх вбити за-для царської дочки.
 Де я вмірю, там я вцілю,
 Де ж я вaju—там я вражу.
 Ой як стрілив—та й царя вцілив,
 А парицю та в потилицю,
 А їх донько—прямо в головоньку.
 Не вмів, царю, та ти Байди вбити,
 За це-ж тобі, царю, та й у землі пріти.
 Було-б тобі, царю, конем під'їзжати,
 Та було-б тобі Байді голову ізняти,
 Було-б Байду в землю поховати,
 А його-ж хлопця собі підмовляти.

В сій пісні, як і у всякій пісні, більше вигаданого, ані-ж правдивого. Вигадка те, що Байда „на риночку п'є мед-горілочку“ та ще й не день, не два... Виходить так, що Вишневецький був якись гультай — п'яниця. Тим часом сього не

було. Про сватання за нього турецьким царем своєї доньки—се те ж вигадка, як вигадка й те, що Байді, коли він висів на гаку, подав хтось лучок та стріли і він вцілив з того лучка в царя, та в його жінку і доньку. Нічого сього, звісно, не було навспражки. Се вже додав від себе той, що складав про нього пісню, щоб вона була інтересною для слухачів, коли кобзарі чи лірники спиватимуть її для людей. Люди, співаючи пісню, й собі докинуть до неї щось таке, або щось там змінять. Така доля кожної пісні. Через се треба вчити історію свого краю, історію свого народу, довідуватись про історичні події та про тих людей, що в тих подіях брали участь не по піснях, а по добрих наукових книжках, зложених по документах та літописах ученими людьми.

Складаючи сюю книжечку, ми й користувалися такими книжками, а в першій мірі—розвідкою нашого славного історика професора Михайла Грушевського („Байда Вишневецький в поезії та історії“) та науковою працею професора Д. І. Еварницького („Історія Запоріжських козаків“). Зверталися й до праці професора Миколи Костомарова.

VIII. На закінчення.

На початку сієї книжечки, в „слові до читача“ було говорено, що Запорожська Січ прислужилася багато нашому батькові Богданові Хмельницькому, коли він надумався визволити наш край з неволі. То була, звісно, не та Запорожська Січ, „город“ чи замок, що збудував на Хортицькому острові князь Дмитро Вишневецький. Тую Січ, як ми вже знаємо, зруйнував кримський хан під час другої облоги. Та кинуту Вишневецьким думку про потребу мати на Низу Запорожську Січ не кидало Низове козацтво і воно під проводом своїх ватажків заклало тії Січі на ріжних міс-

цях Низу для оборони рідного краю. Запорозьські коші переносилися з одного місця на друге, дивлячись, де вигідніше було отаборитись козакам для військової справи. Через се Запорозькі Січі повставали то на Хортиці, то на Томаківці, то на Микитиному Розі або на Базавлуку. Тільки геть пізніше збудовано було Січ вже на завше при гирлі річки Чортомлика. Ся Січ зробилася пізніше так ніби городом. Коли-ж Богдан Хмельницький удавався до Низовців, готуючи повстання проти ляхів, то тоді Січ була ще на Микитиному Розі. Тут Хмельницького і гетьманом обібрано козаками.

Отже бачимо, що Вишневецький-Байда сильно прислужився козацтву, показавши йому на довгі роки стежку, якою козацтво повинно йти, обороняючи рідний край від напасників татар та турків. Вишневецький довів, що добре захистити можна рідний край тільки тоді, коли козаки сами будуть грозою для кримської орди, а для того треба мати кріпості, закладати городи—Січі. Діяльність Вишневецького сильно піднесла вгору Низове козацтво в очах і свого народу і чужинців. Хто знає, чи не за прикладом Вишневецького Україна почала втручатися і в справи Волощини, висуваючи своїх людей на Волошський престол, як се було й за часів Богдана Хмельницького, коли він хотів під час війни з Польщею зробити свого сина Тимоша Молдавським господарем...

Князь Дмитро Вишневецький-Байда зоставив по своїй мученицькій смерті великий слід в нашій історії. Його слава не вмере, не поляже. Хоч він був і родовитий князь, та душа й серце його були щиро-козацькі. Він був вірний син свого краю та народу і за се йому слава во-віки.

6/V—1918.

~~40 коп~~

0,96
(986)

1360

ВИДАВНИЦТВО
„ДЗВІН“ і „УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА“

має контору і головний склад видань у Києві. Бесарабська площа, № 2.

Хто хоче замовляти більшу кількість книг і підручників для продажу, шкіл, та бібліотек має звертатись з замовленням по такій адресі: К И Ї В, Бесарабська площа № 2. (Площа Богдана Хмельницького) Т-во „Дзвін“.

Книгарням і земствам звичайний опуст (знижка). Пересилка на рахунок покупця. Замовлення виконуються негайно.

Книгарня Т-ва „ДЗВІН“

У Харькові, Петровський пер., 18.

Має на складі всі видання „Дзвін“ і „Української Школи“ і являється головним складом для Слобідської України.

Книгарня „Дзвін“ у Харькові має в продажу всі книжки які виходять на Україні і за кордоном.

Всі підручники для шкіл нижчих і середніх можна одержувати з Харьківської книгарні „Дзвін“. Замовлення виконують негайно.

Адреса: Харьків, Петровський пров., 18. Книгарня „Дзвін“.

Бібліотека
АН УРСР

м 1360

Гр. Гетьманець

Славний лицарь